

אלימות כלפי נשים ביהדות

מדרכי פרישטיקי

המאמר הן בתופעה של אלימות בעלים כלפי נשותיהם במשפחה היהודית בעבר, ובתגובת חכמי ישראל לתופעה מבחינה מוסרית ומבחינה משפטית. התופעה היתה קיימת בעבר במשפחה היהודית, אלא שקשה לאמח את היקפה. חכמי ישראל, רובם ככולם, הביעו סלידה מבעלים אלימים וחוקקו חוקים בנדון הן בהיני משפחה, הן במישור המשפט הפלילי והן במישור האזרחי, המאפשר לאישה שבעלה חיבל בה קבלת פיצויים. החיבור גולש גם לשאלת מעמד האישה במשפחה היהודית ולשאלות מעשיות של כפיית גט על בעל אלים עלידי בתי הדין הרבניים במדינת ישראל.

נשים מוכות ביהדות

תופעת האלימות של בעלים כלפי נשותיהם, שזכתה בשנים האחרונות לפרסום ציבורי ולסקירה מדינית נרחבת, איננה תופעה חדשה. התופעה היתה קיימת בעבר הן בקרב אומות העולם והן בעם ישראל. חכמי ישראל במאות ה-12–16 העידו על הבעל היהודי: "אינו מדרך בני ישראל להכות נשותיהם ומעשה כותים הם"¹, אך, כפי שיתברר להלן, גם בקהילות ישראל, ואפילו בתקופות הנ"ל, לא חסרו מקרים של בעלים שהתאכזרו לנשותיהם.

הספרות המדעית, העוסקת בתופעת הנשים המוכות מתמקדת בעיקר בהווה. אמנם, יש חיבורים מספר הדנים כהיבט ההיסטורי של התופעה (Davidson, 1977; Martin, Pleck, 1987; Dobash & Dobash, 1979, Chap. 3-4), אך הם חיבורים בודדים, וההתייחסות למשפחה היהודית בהם היא מועטה. מטרת המאמר היא למלא את החסר ולתת לקורא מבט גם מזווית ראייה זו. נדון בתופעת הנשים המוכות במשפחה היהודית בעבר, ובהתייחסותם של חכמי ישראל לתופעה, הן מבחינה מוסרית והן מבחינה משפטית, ואת גישת השיפוט בכתי בתי הדין הרבניים בישראל.

* ד"ר מדרכי פרישטיק משמש כמרצה במחלקה לקרימינולוגיה באוניברסיטת בר אילן.
1. הראב"ד (ר' אליהו בר' דוד — מאה 12) בהשגותיו על הרמב"ם, הלכות אישות כא: י; שו"ת מהר"ם (ר' מאיר) מרוטנברג (מאה 12) כרך ד סעיף צא; שו"ע אה"ע קנד: ג הגה.

בתנ"ך יש התייחסות מועטה, אם בכלל, לתופעת האלימות הפיזית של בעלים כלפי נשותיהם.² בתלמוד, לעומת זאת, תועדו מקרים מספר של אלימות פיזית כלפי נשים, כמו במקרה שהובא בפני רב פפא (דור חמישי ל"אמוראים") על בעל שנהג להכות את אשתו.³ בספרים חיצוניים מתקופת התלמוד מסופר על מקרה חמור יותר; על הורדוס מלך ישראל שציווה להרוג את אשתו מרים.⁴

ההתייחסות המועטה לתופעת האלימות בתקופת התלמוד והתנ"ך יכולה לנבוע מכך שהתופעה לא היתה נפוצה במשפחה היהודית באותה תקופה, אך ייתכן גם שחכמי התנ"ך והתלמוד העריפו, מסיבות אלו ואחרות, לא לעסוק בתופעה. דברים אלה לא ניתן לומר לגבי תקופות מאוחרות יותר – תקופת ה"גאונים" וה"ראשונים" – בהן תועדו מקרים לא מועטים של אלימות כלפי נשים, בעיקר בספרות השו"ת של אותן תקופות, שעסקו רבות בסוגיה זו. לפי טענתו של מוריס (1964, עמ' 182) הבעלים היהודים בתקופות אלו, נהגו, אמנם, להכות את נשותיהם מפני שלמדו זאת משכניהם המוסלמים.⁵

על האלימות הפיזית של בעלים כלפי נשותיהם בתקופות אלו ניתן ללמוד, בין השאר, מספרי הגניזה של אותה תקופה, שנמצאו בבית הכנסת בקהיר (ראה: Goitein, 1978; 184–189). נפישותה של התופעה בימי ה"ראשונים" מקבלת ביטוי בדברי רבינו פרץ⁶ הכותב "קול שועת בנות עמנו ממרחק נשמע על אודות בני ישראל המרימים זרועותיהם להכות נשותיהם... והנה שמענו כי יש מבנות ישראל צועקות על זה ואינן נענות". להלן, נציג דוגמאות מספר של אלימות פיזית כלפי נשים, המתייחסות לתקופת ה"גאונים", ה"ראשונים" וה"אחרונים".

ה"מרדכי"⁷ מציג מקרה של "בעל רגיל להכות את אשתו, והיא בקשה ממנו שלא להכותה... לא רצה להבטיחה שלא להכותה עוד". שני מקרים דומים של הכאת אישה מובאים בשו"ת בנימין זאב. בספרות השו"ת מובאים גם מקרים חמורים יותר, של נסיון לרצח ואף של רצח ממש. מקרה של נסיון לרצח מובא בשו"ת חיים ושלום⁸ והרי תיאורו: "בעל מתוך כעסו פגע בשוק לאשתו והוציא סכין מתוך ידו אדעתא שיגיע אליה וגזים ועבד והגיע הסכין אליה וקרע ממנה הצעיף ובדרך נס היתה הצלה". מקרה של רצח אכזרי מובא בשו"ת מהר"י וויל⁹ והרי תיאורו: "ראובן הכה את אשתו

2. מגילת אסתר א', יט–כב – אחרורו, שציווה להרוג את ושתי אשתו, אלא שמלך זה לא היה מורע היהודים.
3. דברי התלמוד מובאים ב"בית יוסף" (לר' יוסף קארו – מאה 15), טור אה"ע סעיף עד.
4. אנציקלופדיה העברית, ערך "הורדוס".
5. על יחס האיסלם לנשים: מני, 1953: 33; אליקוראן, שורה לד: ד; פרשת הנשים לח; פרשת פרדו רכג.
6. תקנת רבינו פרץ בר' אליהו (מאה 12), צוטט באלון, תשל"ג: 638.
7. לר' מרדכי בר' הלל (מאה 13), כתובות קפו; שו"ת בנימין זאב (לר' יוסף אביתר) סעיף פח.
8. לר' חיים מנחם פרנצי (מאה 18) סעיף קיב.
9. ר' יעקב וויל (מאה 15), בסוף השו"ת שלו.

בעץ המתבקע והיא מעוכרת ולא החשיך עד שמתה, וראו עדים שאותו מקום שהוכתה אדום, חבורה היתה שם, ומקודם היתה בריאה¹⁰.

אלימות מינית

תופעה מעניינת, שהחוקרים בימינו מדגישים באופן מיוחד (ראה: Langley & Levy, 1977) היא תופעת האלימות תוך כדי קיום יחסי מין. במקורותנו מוצגות דוגמאות אחדות: מקרה קל יחסית מובא ב"שערי צדק"¹¹ על "איש שכב את אשתו ואחז בשערה ונשמט שערה בידו". מקרה חמור יותר מובא במבי"ט¹² והרי תיאורו: "בחור שנשא בתולה ובליל החופה לא יכול לה... ואח"כ כשהיה רוצה הבחור לבוא עליה צעקה הנערה... עד שנתגלה הדבר, כי היה בא עליה באין אונים ואמיץ כח כי אין גבורת אנשים בו".

אלימות פסיכולוגית

אלימות פיזית, ככל שהיא עלולה להיות קשה, לעתים היא פחות מכאיבה מאלימות פסיכולוגית. אחד מחכמי ישראל אמר "יותר קשה מריבה מחסרון כיס"¹³, הוא הדין ביחס לפגיעה פיזית שהיא לעתים קשה פחות ממריבות, השפלות ופגיעות בכבודו וברגשותיו של הזולת¹⁴.

למותר לציין, שלאלימות פסיכולוגית, כמו לאלימות הפיזית, גוונים שונים; לעתים היא מבוטאת גם במעשים, כגון: מניעה מאישה להתרועע עם מכריה. במקורותינו מוצגות דוגמאות רבות של אלימות פסיכולוגית לגווניה השונים. במדרש¹⁴ ב"מרדכי"¹⁵ (תקופת התלמוד), ברא"ש¹⁶ (תקופת ה"ראשונים") ובספרי האחרונים¹⁷ מתוארים מקרים רבים של בעלים שנהגו להשפיל, לבזות לקלל ולאיים על נשותיהם.

אלימות פסיכולוגית של הבעל נגד אשתו, קשה ככל שתהיה, עשויה להיות נסבלת כל עוד היא נשארת בגדר סוד בתוך כתלי ביתם של בני הזוג. אך כאשר הדבר פורץ החוצה, הבעל פוגע באשתו ברבים והופך אותה לחוכא ואטלולא בקרב חבורתיה

10. חוקרים בימינו טוענים, שהאלימות נפוצה יותר בתקופה שהאישה בהיריון (Gelles, 1979, Chap. 6).

11. תשובות הגאונים ל, ג סעיף יג (מצוטט במוריס, 1964: 173).

12. ר' משה בר' יוסף טראני (מאה 16) חלק א סעיף רסו.

13. תשב"ץ (ר' שמעון בר' צמח דוראן — מאה 14).

14. בראשית רבה כ: ו.

15. על מסכת קדושין סעיף תקנ"ה הגה; על מסכת כתובות סעיף קפו הגה.

16. ר' אשר בר' יחיאל (מאה 13) כלל לב, מצוטט בשו"ע אה"ע קנ"ד: ה.

17. ר' יהושע בלאו, תשובות הרמב"ם, כרך ב סעיף לד (מצוטט במוריס, שם: 177); שו"ת אבן

יוסף מינאשו, תרל (צוטט באסף, תרפ"ב: 63); שו"ת שבות יעקב (לר' יעקב רישר — מאה

18) חלק א סעיף יד; שו"ת מנחת יצחק (לר' יצחק יעקב וויס — המאה הנוכחית) חלק

ז סעיף ק"י.

יותר הדבר חותם קשה יותר על האישה. בתלמוד מובאים מקרים מספר מעין אלו, של פגיעה באישה ברבים; כמו המקרה של בעל שהפריח שמרעות על אשתו שהיא, כביכול, הקדיחה את תבשילו, ולאחר מכן התברר שהסיפור היה מצוץ מהאצבע¹⁸; או מקרה חמור יותר, המובא בתלמוד¹⁹: אישה נהגה להשתתף בדרשות, שדרש רבי מאיר בבית הכנסת. פעם אחת האריך רבי מאיר בדרשתו וכתוצאה מכך אחרת האישה הביתה. בעלה, שכעס עליה על כך, אילץ את אשתו לירוק בפרצופו של רבי מאיר. במקרה זה הפגיעה איננה במוניטין של האישה בלבד, אלא יש כאן נסיון להרוס את אישיותה ולהפכה כעפרא דארעא; אם כי ייתכן, שהדבר נבע מקנאתו של הבעל לאשתו. הקנאה מעבירה אדם על דעתו ומקרה קיצוני של אלימות על רקע קנאת בעל מובא בתלמוד, על פפוס בן יהודה "שהיה נועל בפני אשתו", ומפרש רש"י: "כשיוצא מביתו לשוק נועל דלת בפניה שלא תדבר לכל אדם"²⁰.

פגיעה מסוג אחר, שהיא מנת חלקן של נשים רבות גם במדינת ישראל, הוא המקרה של בעל הנוטש את אשתו ומשאיר אותה עגונה²¹. במקום אחר מתאר המחבר (פרישטיק, תשמ"ט) וחוקרים נוספים (כגון: כהנא, תשי"ד) מקרים רבים מעין אלו בהיסטוריה היהודית, ונסתפק בהצגת שתי דוגמאות. המדרש מספר על מקרים של עגונות בתקופת התלמוד²²: "היו הנשים מקיפות את המזבח ובוכות". מקרה קונקרטי יותר של מצבי עיגון מתואר על-ידי אחד האחרונים²³ כדלהלן: "אדם אשר נשא לאשה בת תשע... חכתה הנערה וילדה בן זכר, והאיש הניח את הילד, והוא בן תשע, ונסע ונעדר שלש שנים ולא הניח לה מה שתאכל בו ארוחת ערב אותו הלילה, לא היא ולא החינוק, ובא מן הנסיעה ואין עימו שוה פרוטה. ישב בעיר שנתיים, הרתה האישה וילדה בן אחר והניח עימה כשהוא בן שנה ומחצה, וחזר ונסע פעם שניה ונעדר שלש שנים אחרות והאישה הגיעה לגיל חמש ועשרים ושני בניה עימה, ורעבתם יותר משבעים... ואין לה ולילדיה הנאה ממנו כלל זולת קללות וחרפות".

מהמקרים שנסקרו בפרק זה עולה, שדברי הפוסקים: "כי אינו מדרך בני ישראל להכות נשותיהם ומעשה כותים הם" שצוטטו בדברי המבוא, גם אם נכונים הם, יש בהם מידה לא מבוטלת של הגזמה. אמנם, במקורותינו לא חסרות דוגמאות של בעלים, שנהגו כבוד ואהבה בנשותיהם, סוגיה שלא התייחסו אליה משום שהיא חורגת מגושה חיבורנו, יחד עם זאת מתברר, שגם לא חסרו מקרים בקהילות ישראל, בתקופות השונות, של בעלים שהתאכזרו לנשותיהם פיזית ונפשית. חוקרים רבים בימינו טוענים שחלק גדול, אם לא חלק הארי, ממקרי האלימות מבוצעים בתוך ביתו של האדם (Moor, 1979: Introduction; Gelles, 1972). דומה שבמידה זו או אחרת ניתן לומר דברים אלו גם ביחס לבית היהודי כעבר, כדברי הנביא²⁴: "אויבי איש אנשי ביתו".

18. גיטין נז, א.
19. ירושלמי, סוטה פרק א.
20. גיטין ז, א.
21. החוקר ערך סקר בנדון, מספר העגונות בישראל כיום הוערך כ-800 (פרישטיק, טרם פורסם).
22. בראשית רבה יח.
23. ר' יהושע בלאו, שם.
24. מיכא ז: 1; ראה גם דברים כח: נד.

על הדרך, שבה יש לנהוג עם נשים כתבו חכמי התלמוד את המשפט הבא: "יצר חינוך ואישה תהא שמאל דוחה וימין מקרבת"²⁵, היינו: שיטת המקל והגור. בפרק זה ננסה לבדוק אם שיטת המקל נותנת גושפנקה מוסרית לבעל, להשתמש באלמות פיזית או נפשית כלפי אשתו.

עמדת החכמים בשאלת האלימות הפיזית

במקומות שונים בכתובים²⁶: בתלמוד²⁷, במדרש²⁸, ובדברי הפוסקים²⁹, מבחינים בין "אישה טובה" לבין "אישה רעה". במקרים של אישה רעה התירו אחדים מחכמי ישראל להכותה, ואחרים נהגו בסלחנות כלפי בעל המכה אישה "סוררת". ובכל זאת דעתם של רוב חכמי ישראל היא שבשום מקרה אין להלקות אישה.

העמדות המנוגדות הנ"ל מוצגות בשו"ע³⁰: "אם מקללתו בחינם, או מזולת באביו ואמו והוכיחה בדברים ואינה משגחת עליו יש אומרים דמותר להכותה וי"א דאפי' אישה רעה אסור להכותה והסברה הראשונה היא העיקר". מכאן שבעל השו"ע מצטרף לאלו הסבורים, שמתור להכות אישה, שאינה נוהגת כשורה; קדם לו הרמב"ן, שגם הוא כותב "אם מקללתו חנם (והבעל הגיב במכות) הדין עימו"³¹, עמדה המובאת בב"י³²: "מי שמע באשתו מקללת ומזולת באביה ואמה והוכיחה בדברים על זה כמה פעמים ולא הועיל שרי להכתה כדי ליסרה שלא תעשה". זאת ועוד, לפי הרמב"ם רשאים להלקות אישה לא רק כשמדובר באישה הנוהגת בדרך וולגרית, כגון: מקללת את בעלה או את בני משפחתה, אלא גם כשמדובר באישה, שאינה ממלאה את תפקידיה במשק הבית, וזו לשונו של הרמב"ם³³: "כל אישה שתמנע מלעשות מלאכה מן המלאכות שהיא חייבת לעשותן כופין אותה ועושה אפילו בשוט". אלא שהכפייה בשוט, במקרה זה, אינה מסורה בידי הבעל אלא בידי ב"ד.

היו פוסקים, שהתנגדו בחריפות לאלימות פיזית כלפי נשים, גם כשמדובר ב"אישה רעה", או באישה שהתנהגותה חריגה. הראב"ד כותב בתגובה לדברי הרמב"ם הנ"ל³⁴: "מעולם לא שמעתי יסוד שוטים לנשים", וה"בית יוסף", כותב בתגובה לדברי הרמב"ן הנ"ל (המתיר להלקות אישה מקללת): "ואיני יודע זו מניין לו"³⁵.

25. סוטה מז, א; סנהדרין קז, ב.

26. כן סירא כה: טו-כט; קהלת ז: כו, כח.

27. סנהדרין ק, ב; שבת יא, א; יבמות סג, ב.

28. דברים רבה ד: ה.

29. רמב"ם הלכות גירושין י: כב; שו"ע אה"ע קיט: ד.

30. שו"ע אה"ע קטו.

31. רמב"ן קב (מוכא בבית יוסף, טור אה"ע קטו ד"ה "ומ"ש וכינו וכן המקללת").

32. בית יוסף, שם.

33. רמב"ם הלכות אישות כא: י.

34. ראב"ד, שם.

35. בית יוסף, שם.

המחלוקת בין חכמי ישראל בשאלת הלקאת נשים, מתייחסת לנשים "רעות"; כאשר מדובר באישה מן השורה אין חילוקי דיעות בין חכמי ישראל, שאין לנהוג כלפיה כאלומות, דבר זה מקבל ביטוי בדברי חכמי התלמוד. בפסקי הראשונים ובכתבי האחרונים כמפורט להלן.

עמדת חכמי התלמוד ביחס לנושא האלימות הפיזית והנפשית מובעת במדרש: "לא יחבול רחיים ורכב" (פיזית ונפשית)³⁶. את עמדת ה"ראשונים" מביע הרשב"א³⁷: "אין לבעל להכות את אשתו ולחיים ניתנה ולא לצער". עמדות דומות מבוטאות ב"מרדכי"³⁸ בשו"ת מהר"ם מרוטנברג³⁹, בשערי צדק⁴⁰ וכן על-ידי רבינו פרץ⁴¹. בספרות האחרונים כתב האדמו"ר מברסלב⁴²: "כשמוציא כל כעסו ורציחתו עליה, מביישה, מגביה עליה יד חס ושלום, הקב"ה יתבע עלבונה מידך".

עמדת החכמים בשאלת האלימות המינית

בין החובות שאישה חייבת לבעלה נכללת החובה לקיים יחסי מין; אישה, המתנגדת לכך, עלולה להיות מוגדרת כ"מורדת"⁴³. זכותו של הבעל לקיים יחסי מין עם אשתו מקבלת ביטוי בדברי הרמב"ם⁴⁴: "כל מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה: בועל בכל עת שירצה ומנשק בכל אבר ואבר שירצה ובה עליה כדרכה ושלא כדרכה".

אין להבין מכך שחכמי ישראל נתנו לבעל רשות לקיים יחסי מין עם אשתו בכפייה; ההיפך מזה: חכמי ישראל סברו, שיחסי מין צריכים להיעשות בהסכמה הדדית, ואסרו על הבעל לכפות יחסי מין על אשתו. הרמב"ם⁴⁵: "לא יבעול מתוך שכרות ולא מתוך מריבה ולא מתוך שנאה ולא יבוא עליה על כרחה והיא יראה ממנו", וכן: לא יאנוס אותה ויבעול בעל כרחה, אלא בדעתה ומתוך שיתה ושמתה". בעל הטורים כתב⁴⁶: "האונס גם באשתו אסור"; מכאן, לפי בעל הטורים, ה"אונס" חל גם כאשר מדובר בבעל האונס את אשתו.

התנגדות אישה לקיום יחסי מין עם בעלה עשויה לנכוע, בין השאר, ממריבות שהיו לה עם בעלה, מדרישות מוגזמות של הבעל בנושא המיני או מפני שהאישה סולדת מבעלה. במקרה הראשון מוצע לבעל לפייס את אשתו לפני קיום יחסי מין, כדברי בעל הטורים⁴⁷:

36. בראשית רבה כ: ו.

37. שו"ת הרשב"א (ר' שלמה בן אדרת – מאה 13) חלק ד סעיף תעו.

38. "מרדכי", כתובות קפו הגה.

39. שו"ת מהר"ם מרוטנברג כרך ג סימן צא.

40. שערי צדק, שם.

41. רבינו פרץ, שם.

42. ר' נחמן מברסלב, שלום בביתך, סעיף ט, הוצ' חסידי ברסלב, תשמ"ה.

43. על ההשלכות של הגדרה זו על האישה, ראה רמב"ם הלכות אישות פ רק יד.

44. הלכות איסורי ביאה כא: יט.

45. שם; כן הלכות אישות טו: ז.

46. טור אה"ע כה.

47. שם.

"לא יבעול אלא מרצונה, ואם אינה מרוצה יפייסנה עד שתתרצה". מאידך דרשו חכמינו מהאישה שתיאות להתרצות לחיזורי בעלה⁴⁶. במקרה השני – כשהבעל דורש דרישות מיניות מוגזמות, רשאית האישה להתנגד לדרישותיו⁴⁷. כמו כן, אם הגורם להימנעות האישה מקיום יחסי מין הוא סלידה מבעלה, כותב על כך ה"מררכי"⁴⁸: "אם אומרת מאיס עלי... אין בנות ישראל הפקר כל כך שיהיו משועבדות ליבעל למי שמאיס להם". במלים אחרות, קיום יחסי מין ביהדות צריך להעשות בהסכמת שני הצדדים, ואין הבעל יכול לכפות זאת על אשתו, גם כאשר מדובר בהתנגדות עקבית וממושכת בגלל סלידתה של האישה מבעלה; אם כי ברור, שבמקרה זה רשאי הבעל לדרוש גט מאשתו.

לעיתים, התנגדות האישה איננה מעצם קיום יחסי מין, אלא האישה מתרעמת מהצורה הבהמית או החריגה, שבעלה נוהג בה בעת קיום יחסי המין. לכך מתייחס בעל הטורים⁴⁹: "שאלה לא"א הרא"ש: האישה, שטוענת שאין בעלה שוכב עמה בשום עניין כדרך שבעל שוכב עם אשתו... בטענה זו כופין אותו להוציא". כלומר, לאישה ניתנת זכות להתנגד להפצרות בעלה לקיים יחסי מין שלא כדרך המקובלת; זכות זו עומדת לה באופן מיוחד כשמדובר בדרישות של בעל לקיים יחסי מין בעת שהאישה נמצאת בתקופת הוסת⁵⁰.

מכאן עולה, שאלימות מינית, שהיא כיום עקב אכילס בבתי המשפט מבחינת יכולתם של שופטים להתמודד עם התופעה, העסיקה גם את חכמי ישראל, והם אסרו על בעלים אלימות מסוג זה.

עמדת חכמי ישראל בשאלת האלימות הפסיכולוגית

לאלימות פסיכולוגית גוונים שונים: היא יכולה להתבטא רק במלים – בסגנון דיבור בוטה, משפיל ומאיים; היא יכולה להתבטא גם במעשים – בכפיית התנהגות ובהכתבת סגנון חיים המשרה רוח נכאים על האישה. נראה איך התייחסו חכמי ישראל לתופעת האלימות הפסיכולוגית לגווניה השונים.

אלימות מילולית

הפתגם אומר: "החיים והמוות ביד הלשון". באמצעות הלשון ניתן לא רק לפגוע רגשית באדם, אלא אף לגרום למותו. הסיכוך לתאר זאת אנשי המוסר, כמו ה"חפץ חיים", וסופרים כמו קפקא⁵¹. פגיעת האלימות המילולית חמורה שבעתיים, כאשר

48. שם.

49. אליהו רבה (לר' אליהו בר' בנימין וולף שפירא – מאה 17), דפוס וילצבק, תקי"ז.

50. "מררכי", כתובות קפו; ראה גם רמב"ם הלכות אישות י"ד: ח.

51. טור אה"ע קנד; ראה גם רמב"ם הלכות אישות י"ד: ה.

52. מבי"ט, חלק ב סעיף מז, פרק המדיר; ראה גם שו"ת מהר"י וויל סעיף כב; שו"ת הורב"ז תו-לו.

53. ר' ישראל בר' זאב הכהן (מאה 19) בספר "חפץ חיים" על הלכות איסור לשון הרע, הוצאת וילנא;

Kafka, Franz, Letter to his Father

הגורם הפוגע הוא אדם קרוב לנפגע, כמו בעל כלפי אשתו. חכמי ישראל מצאו לנכון לפנות בדרישה לבעלים, שיימנעו מלפגוע מילולית בנשותיהם.

בן סירא פונה בדרישה לבעלים, שלא יתבטאו בנימה עוינת ונוקשה כלפי נשותיהם⁵⁴: "אל תהי ליש (לביא) כביתך". דרישות דומות היפנו כלפי הבעלים גם חכמי התלמוד, ודרשו מהבעלים לא לפנות אל נשותיהם בדרך מאיימת ועוינת⁵⁵, לא להטיל עליהן פחד⁵⁶, ולא להקניטן במלים, כגון, לומר להן: כך וכך שוחחתי אודותיך עם חברי⁵⁷. גם ה"ראשונים" דרשו מהבעלים לא לפגוע מילולית בנשים: לא להיות כעסנים כלפי הנשים, לא לקללן⁵⁸ ולא לכיישן כרבים, כדברי ה"שערי צדק"⁵⁹: "אין לו רשות עליה לא לכיישה... דאפילו עבדים שנאמר בהם 'תעבודו' אמרו חכמים: לעבודה ולא לבושה נתנו, אשתו לא כל שכן שאינו רשאי... לכיישה". היו מקרב חכמי ישראל, חכמי התלמוד⁶⁰, ה"ראשונים" וה"אחרונים"⁶¹, שלפני מותם מצאו לנכון להשאיר צוואה ובה ביקש אב מבנו להיזהר בכבוד אשתו ולהימנע מלהשתמש בסגנון בוטה ומשפיל כלפיה.

חכמי ישראל, לא זו בלבד שדרשו מהבעלים להימנע משימוש באלימות מילולית, אלא הטיפו לנהוג בדרך הפוכה: בדרך של מתן כבוד ואהבה לאישה. בהקשר זה כתבו חכמי התלמוד⁶²: "האובה את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו, עליו הכתוב אומר: וידעתי כי שלום אהליך". השימוש במשפט זה היה נפוץ אצל חכמי ישראל בדורות מאוחרים יותר. חכמי התלמוד⁶³, ה"ראשונים"⁶⁴ וה"אחרונים"⁶⁵ דרשו מהבעל שיקפיד בדיבורו עם אשתו, ש"ידבר עמה בנחת", "בלשון רכה" ו"בנועם שיח". זאת ועוד, כאשר פרצה מריבה בין בני זוג ובגלל זאת עזבה האישה את הבית, נדרש הבעל להיות היוזם הראשון לפיוס האישה.

מריכות בין בני זוג, או הימנעות מכיבוד אישה, יכלו לנבוע, לעתים, מכך שהאישה הייתה בעלת מום, טורדנית וקנטרנית. גם במקרים אלו נדרש הבעל להקפיד בכבוד

54. בן סירא ד: לב; ז: כ.

55. דרך ארץ ובה יא; שבת לד: א.

56. גיטין ה, ב.

57. אבות דר' נתן ז: ג.

58. רמב"ם הלכות אישות טו: יט; שו"ע אה"ע קנד: ג; שו"ת הרדב"ז חלק ד סעיף תצו; שו"ת הרשב"א חלק א סעיף קעז; "מרדכי", כתובות קפו הגה.

59. שערי צדק, שם.

60. כתובות קג, א.

61. אגרות תשובות לרמב"ם, מוסר לאברהם בנו, הוצאת לרין אפשטיין, תשכ"א; ר' יהודה אבן תיכון (מאה 12), בצוואתו לבנו ר' שמואל (מצוטט בברמן, 1964: 44-45); ר' שבתאי שפסיל בר' ישעיה הלוי הורוויץ (מאה 16-17), צוואת ונגם קדושים תהיו דף יב.

62. סנהדרין עו, ב; יבמות סב, ב; ראה גם רמב"ם הלכות אישות טו: ט.

63. עירובין מא, ב.

64. רמב"ם הלכות דעות ה: ד; ז: י; רש"י על שמות יט: ג.

65. פפו אליעזר בן יצחק, פלא יועץ, פרק "אהבת איש ואשה"; ראה גם האדמו"ר מלובקין, מגבעות אשורנו, שמות יט: ג.

אשתו. ביחס למקרה הראשון, כתבו חז"ל⁶⁶: "אישתך גוצה (גמדה) גחון ותלחש לה (התייעץ בה)". ביחס לאישה הטורדנית כתב אחד ה"אחרונים"⁶⁷: "אם רוצה האשה שתתנו לה הרבה יותר מיכלתכם, תאמרו לה בנחת: אהובתי! מה לי לעשות כי אין ביכלתי, האם דעתך נוטה לגנוב או לגזל חס ושלום? אין ספק שתשמע לקולכם". בתלמוד מובא מקרה קונקרטי של אישה, שהציקה לבעלה והוא הרעיף עליה דברי שבח באומרו⁶⁸: "דיינו שמגדלות בנינו ומצילות אותנו מן החטא", ובמדרש מובא מקרה הפוך, של בעל שהגיב בצורה בלתי הולמת כלפי אשתו הטורדנית; המדובר ביעקב אבינו, שאשתו רחל באה אליו בדרישות "הבה לי בנים" ויעקב הגיב על כך: "התחת אלוקים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן"⁶⁹. על תגובתו של יעקב כתב המדרש⁷⁰: "אמר ה' ליעקב: כך עונים על המעוקות?".

מכאן עולה, שחכמי ישראל דרשו מהבעלים לנהוג כבוד בנשותיהם ולא לפנות אליהן בסגנון דיבור אליים. לבעלים, שנהגו בדרך הראשונה הוכטח שהם עצמם יהנו מכבוד, אושר ועושר⁷¹; אולם, אם הם ינהגו בדרך השניה יהיו הבעלים עצמם מבוזים בציבור⁷². במקרה קיצוני, כשבעל מביע שאיפה שאשתו תמות, אמרו על כך חז"ל: "נתן עיניו באשתו שתמות... לסוף קוברתו".

כפיית התנהגות וסגנון חיים, המדכא רגשית את האישה

לעתים, בעל אליים איננו מסתפק בפגיעות מילוליות באשתו, אלא כופה ומכתיב לה כללי התנהגות, המשרים עליה רוח נכאים⁷³. חכמי ישראל דרשו מהבעלים להימנע מהתנהגות מעין זו.

אחת מדרכי ההשפלה, שבעל עלול לנהוג באשתו, הוא הצגתה ברכים כנחותה וכמשרתת. על כך קבעו חכמי התלמוד⁷⁴: "אינו כופה (על אשתו) לא לעמוד לפני אביו ולא לפני בנו (לשרתם) ולא ליתן לבן לפני בהמתו". בעל עלול גם לפגוע רגשית באשתו כשהוא כופה עליה לעשות דברים מחוסרי תועלת. בהקשר זה פסקו הפוסקים, שהבעל אינו רשאי לדרוש מאשתו לשפוך פחי מים ללא צורך וללא תועלת⁷⁵.

מטבע הדברים, שאישה רגישה להופעתה החיצונית, ואם כופים עליה להופיע ברכים בדרך מרושלת ולא אסטטית עלול הדבר ליצור אצלה משקע כבד. בהקשר זה דרשו

66. בבא מציעא נט, א.

67. ר' שבתי שפטיל, שם.

68. יבמות סג, א-ב.

69. בראשית ל: א-ב.

70. בראשית רבה ע: א.

71. סנהדרין עו, ב; יבמות סב, ב-סג, א; בבא מציעא נט, א; רמב"ם, אגרת מוסר לאברהם בנו, שם.

72. ר' יהודה אבן חיבון, שם.

73. מקרים קיצוניים מסוג זה, שאנו נתקלים בימינו, הם המקרים של בעלים, המאלצים את נשותיהם לעסוק בננות.

74. כתובות סא, ב.

75. טור אה"ע טו.

חכמי ישראל מהבעלים, שלא לכפות על נשותיהם להופיע ברבים ללא קישוטים, ללא נעליים⁷⁶, וללא רחצה⁷⁷. הבעל נדרש באופן מיוחד, שלא לדרוש מאשתו לעסוק בעיסוקים, שיפגעו בה מבחינה אסתטית⁷⁸, כדברי חז"ל: "אינו כופה לעשות בפשתן מפני שהפשתן מסריח את הפה ומשרבט את השפתיים".
גם הדרישה לנתק קשרים חברתיים עלולה להטיל על האישה צל כבד. בהקשר זה אסרו חכמי ישראל על הבעל למנוע מאשתו להשתתף בימי שמחתם או בימי אבלם של שכנותיה וקרוביה⁷⁹. אם הבעל נוהג אחרת, יכול דבר זה לשמש עילה לגט.

מניעת צרכים יסודיים מאישה

בעבר היתה האישה תלויה בבעלה בסיפוק צרכיה היסודיים, כגון: כסותה ומזונותיה, יותר מבהווה. גם מבחינת סיפוק הצרכים המיניים היתה האישה תלויה בעבר בגבר יותר מאשר הוא בה, כי הבעל היה רשאי לקחת לו פילגש או אישה נוספת. מטבע הדברים, בעל שמנע מאשתו צרכים אלו ואחרים עשוי לגרום לה לא רק למצוקה כלכלית אלא גם, ואולי בעיקר, למועקה אמוציונלית.

חכמי ישראל היו ערים לכך, וקבעו שהבעל חייב לספק לאשתו את מזונותיה, כסותה ועונתה⁸⁰. בעל המונע מאשתו את מזונותיה⁸¹, ואפילו סוג אחד של מזון, כגון: פירות או כשר⁸², יכול הדבר לשמש עילה לאישה לדרוש גט מהבעל. ביחס לעונתה של האישה כתבו חז"ל⁸³: "לעולם יהא (הבעל) זהיר באונאת אשתו", מי שלא מקיים זאת נקרא רשע⁸⁴ והאישה רשאית לדרוש גט מהבעל⁸⁵.

כאשר חיי הנשואין בין בני זוג עלו על שרטון והבעל מונע גט מאשתו לא מתוך רצון לשלום בית אלא מתוך נקמה באשתו, תמצא האישה ללא ספק, במועקה רגשית קשה. מקצת חכמי ישראל התריסו נגד התנהגות מעין זו של הבעל, כדברי אחד האחרונים⁸⁶: "כשהאשה רוצה להתגרש והאיש אינו רוצה, וכדי להנקם מהאשה מעכב מלתת גט שלא לשם שמים... כזה לא בחר ה' ויש עונש מן השמים".

76. כתובות ע, א; טור אה"ע עד; רמב"ם הלכות אישות יג: ח.

77. רמב"ם, שם; כן יג: ט.

78. במדבר רבה ט; פרקי דר' אליעזר מה; רש"י על מסכת מגילה כב, ב.

79. כתובות סא, ב.

80. כתובות עא, ב-עב, א; רמב"ם, שם; יג: ט-יד; טור, שם; שו"ע אה"ע קנר הגה; עב: ג.

81. ירושלמי, גיטין ט: ט; בבלי, כתובות עז, א; טור אה"ע ע: ג רמ"א; שו"ע אה"ע קנר: ג; פתחי תשובה, שו"ע אה"ע ע: ג.

82. כתובות עא, א-ב.

83. בבא מציעא נט, א; משנה, כתובות סא, ב.

84. יבמות סב, ב.

85. כתובות סא, ב; ע, א.

86. שו"ת חיים ושלום, שם.

היבטים משפטיים של אלימות כלפי נשים

חכמי ישראל לא הסתפקו בהצגת עמדתם המוסרית בנושא האלימות כלפי נשים ובהטפת מוסר לבעלים אלימים, אלא גם הרגמו את עמדתם למונחים משפטיים, הכוללים הטלת עונשים על בעלים אלימים, מתן אפשרות לאישה שבעלה חיבל בה, להגיש תביעה אזרחית, ובמקרים מסוימים, גם הרצאת פסק דין של כפיית גט על בעל אלים. במסגרת חיבור זה לא נרחיב את היריעה בהיבטים המשפטיים השונים, כי מטרתנו להציג את תופעת האלימות כלפי הנשים מההיבט ההיסטורי-סוציולוגי ולא מההיבט המשפטי; יחד עם זאת, כדי להשלים את התמונה חייבים אנו להציג את הנושא המשפטי בצורה תמציתית.

הטלת עונשים על בעלים אלימים

הפוסקים קבעו, שהכאת אישה היא עבירה⁸⁷. בעל מכה עובר על לאו "דפן יוסף" (כלומר, הוספה מעבר ל-39 "מכות בית דין")⁸⁸, אי לכך מותר לכנות בעל אלים בשם "עבריין"⁸⁹ ובתור שכזה מוטלים עליו עונשים. במקורותינו אנו מוצאים מגוון עונשים שבית-דין רשאי להשתמש בהם כלפי בעל אלים כמפורט להלן.

בתקופת האמוראים, מסופר בב"ב⁹⁰ על האמוראי רב פפא, שקיצץ ידו של בעל שהיכה את אשתו; על סמך זה פוסק הב"י: "אם חבל בה הבעל יש יכולת לבית דין ליסרו ולהחרימו ולנדותו ולהכותו בכל מיני נידוי ולקצץ ידו אם רגיל בכך, כי היא דרב פפא קץ ידא"⁹¹.

בתקופת ה"ראשונים" מוצאים גם עונשי קנס ואף חבישה בבית האסורים לבעל המכה את אשתו⁹². בימי ה"אחרונים" מוצאים מקרים, שענשו בעל המכה אשתו, בעונש של גירוש מבית הכנסת⁹³, או שהגלוהו מהקהילה⁹⁴, והיו אף מקרים, שמסרו את הבעל לידי גוי, כדי שיפליא בו את מכותיו⁹⁵.

חכמי ישראל הטילו על בעלים אלימים עונשים לא רק כשמדובר היה באלימות פיזית, אלא גם כשמדובר היה באלימות פסיכולוגית. בתלמוד מסופר על בעל, שהוציא שם רע על אשתו ונמצא משקר "הביאוהו לבי"ד והלקוהו". או, בעל שנשט את אשתו תקופה

87. שו"א אה"ע קנד: ג הגה.

88. "מרדכי", כתובות קפו הגה; בית יוסף, טור אה"ע קטו; שו"ת תרומת הדשן (לר' ישראל איסרליץ – מאה 14) חלק א סעיף שיח.

89. טור אה"ע קנד; שו"ע אה"ע קנד: כא; שו"ת בנימין זאב פח.

90. בית יוסף, טור אה"ע עד ד"ה "הדירה שלא חלך"; ראה גם מסכת נידה יג, ב.

91. בית יוסף, שם; כן נפסק בשו"ת מהר"ם מרוטנברג כרך ד סעיף צא.

92. שו"ת רדב"ז חלק ד סעיף אלף, רמו רכה.

93. ראובן אר"ז, סעיף יז; שו"ת אבן השוהם יז (צוטט באסף, תרפ"ב: 15).

94. נמוקי מהר"ם מרוטנברג, צוטט בסוף שו"ת מהר"י וייל, שם.

95. "דרכי משה" (לר' משה איסרליש), טור אה"ע קנד: ז.

ממושכת, הטיל עליו רבינו גרשום (מה"גאוניים") חרם⁹⁶; וכן בעל, שאיים לעגן את אשתו, וכלאו אותו ביום השבת⁹⁷, או בעל שחירף וגידף את אשתו, וגזרו עליו שישב יחף בבית הכנסת ויבקש מחילה על המגדל (הבמה)⁹⁸. מכאן שכתחום האלימות הפסיכולוגית המשפט העברי עשוי להיות שימושי יותר מהמשפט הכללי, כי המשפט הכללי, מסיבות שלא כאן המקום לפרטן, אינו יכול להטיל סנקציות על בעלים, כגון אלו, המחרפים ומגדפים את נשותיהם, או המאיימים שינטשו אותן.

ענישת בעל אלים הותנתה אצל מספר חכמי ישראל בהתנהגות תקינה של האישה. כאשר דובר באישה מקללת, או שאינה מכבדת את אביה ואמה התירו, כאמור, פוסקים מספר לבעל להכות את אשתו. במקרים אלו לא הוטלו עליו סנקציות⁹⁹.

מטבע הדברים, אלימות כלפי נשים נעשית בחדרי חדרים, ולכן עלולות להתעורר שאלות של הצגת ראיות: האם הבעל בכלל אלים? אולי האישה בקללותיה גזרה אותו להלקותה? בעניין האחרון קבע הב"מ¹⁰⁰: "אם ידוע, שהבעל רגיל להכות את אשתו, מאמינים לאישה יותר מלבעלה, כאשר האישה טוענת שהיא לא מקללת והוא מכה אותה לחינם". ביחס לקביעה אם מרובר בבעל אלים, פסק הרב פרץ, כי במקרה של בעל אלים רשאים האישה וקרובהה, על אף שהם פסולי עדות, להעיד על התנהגותו של הבעל¹⁰¹.

תשלום פיצויים לאישה, שבעלה חיבל בה ופצעה

לפי המשפט העברי: "החובל בחבירו חייב נזק, צער, ריפוי, שבת¹⁰² (הבטלה מעבודה) ובשת". דין זה חל גם על בעל, החובל באשתו. כדברי חז"ל¹⁰³, הרמב"ם¹⁰⁴ ופוסקים אחרים¹⁰⁵: "הבעל שחבל באשתו חייב לשלם לה מיד על הנזק וכל הבושת והצער והכל שלה ואין לבעל בהן פירות... והבעל מרפא אותה כדרך שמרפא כל חליה". ביחס לריפוי, הוא חייב בכל ריפוייה, גם כשלא הוא הזיק לה. ביחס לשבת, לפי המשפט העברי הבעל מקבל את מעשה ידי אשתו, כך שהנזק מהשבת הוא בין כך ובין כך שייך לבעל¹⁰⁶. מכאן שנשאר לבעל האלים לשלם לאשתו רק את שלושת החיובים האחרים, היינו: נזק, צער ובושת.

96. שו"ת מהר"ם מרוטנברג, תתרכב, דפוס פראג; שו"ת מהר"ם מינץ (לר' משה בר' יצחק מינץ סגל

— מאה 15) סעיף קב.

97. שו"ת שבות יעקב חלק א סעיף יד.

98. "מרדכי", קדושין תקנח הגה.

99. רמב"ן סימן קב, מצוטט בבית יוסף, טור אה"ע ע ד ד"ה "הדירה שלא תלך".

100. בית יוסף, שם.

101. רבינו פרץ, שם.

102. משנה, בבא קמא ח: א.

103. בבא קמא לב, א; פט, א—ב.

104. הלכות חובל ומזיק ד: טז.

105. טור אה"ע פג; שו"ע אה"ע פג; ב; שו"ע חו"מ תכא; ב; תכד: י—א.

106. רמב"ם הלכות חובל ומזיק ד: טז; שו"ע אה"ע פג: א.

גם אם מדובר בנזק הנובע מאלימות מינית חייב הבעל לתת פיצוי לאשתו, כדברי הרמב"ם¹⁰⁷: "והמזיק אשתו בתשמיש המטה חייב בנזקה". כיחס לשיעור הנזק קבע אחד החכמים את השיעור הבא¹⁰⁸: "האיש שכב את אשתו ואחז בשערה ונשמט משערה בידו, יש לה קנס כמה שעשה לה בעלה, כמה שיעור קנסה?... שיעורו כמה שאמרו חכמים: "צרב באזנו תלש בשערו נותן לו ארבע מאות זוז, ואם תאמר: זה לענין אחרים אבל זו אשתו היא, ואין לו רשות עליה לא לכיישה ולא לחבול בה".

כפיית גט על בעל אלים

סוגיה זו, הרלוונטית יותר בימינו, משום שלבתי הדין במדינת ישראל סמכות להחליט על כפיית גט בתביעת גירושין¹⁰⁹, נדונה על-ידי המחבר בהרחבה במקומות אחרים, כשנדונו האלימות הפיזית והמינית (Frishtik, 1989) וכשנדונה האלימות הפסיכולוגית (פרישטיק, 1989). כאן נציג את עיקרי הדברים בלבד.

עד לתקופת המשנה לא ניתן היה לכפות גט על בעלים, תהיה הסיבה אשר תהיה¹¹⁰. חכמי המשנה, שהיו ערים למצוקת הנשים אזרו עוז בנפשם, וקבעו¹¹¹: "גט מעושה (=כפיית גט) בישראל כשר". אלא, שהם קבעו כללים כאילו מקרים כופים גט, כגון: בעל מוכה שחין, או שנודף ריח רע מפיו ומחוטמו ועוד¹¹². אלימות כלפי נשים לא נכללה במשנה, כמקרים שכופים בהם גט, והדבר גרם לחילוקי דעות בין חכמי ישראל בדורות מאוחרים יותר.

היו בקרב חכמי ישראל, מי שסברו שרשימת המקרים שכופים בהם גט במשנה היא רשימה פתוחה וניתן לכלול בה גם מקרים של אלימות כלפי נשים, אלימות פיזית¹¹³, אלימות מינית¹¹⁴, אלימות פסיכולוגית לגווניה השונים¹¹⁵, ואף אלימות מילולית¹¹⁶.

107. שם, ד: יז; ראה גם טור חר"מ תכא.

108. שערי צדק, שם.

109. לפי סעיף 6 לחוק שיפוט הרבנים – נשואים וגירושין – 1953, רשאי ביה"ד להחליט על כפיית גט, אלא שאת האישור הסופי נותן ביהמ"ש המחוזי, לאחר שקיבל בקשה בנידון מהיועץ המשפטי לממשלה.

110. ראה דברים כד: א–ב; יבמות ק"ב, ב; גיטין מט, ב; רמב"ם הלכות גירושין א: ב.

111. משנה, גיטין פח, ב.

112. לפירוט המקרים הספציפים ראה כתובות עז, א; ירושלמי, גיטין ט: ט.

113. עמדה זו הציג ה"דרכי משה", טור אה"ע קנד: יז; כן שו"ת מהר"ם מרוטנברג פא תתקז, הוצאת פראג.

114. רמב"ם הלכות אישות יד: ו; טור אה"ע קנד; מבי"ט חלק ב סעיף מז, פרק המדיר.

115. שו"ת הרשב"א תרצג, מצוטט בשו"ע אה"ע קנד: ג; רמב"ם הלכות אישות יד: ה; טור יו"ד רלה.

116. שלטי גבורים על ה"מדרכי", בבא קמא נא סוף פרק התובל; ראה גם טור אה"ע קנד רמ"א; שו"ע אה"ע קנד: י; תשב"ץ חלק ב סימן תו.

אחרים סברו, שהרשימה במשנה סגורה, ואין להוסיף עליה מקרים נוספים כגון: אלימות פיזית ופסיכולוגית¹¹⁷, או אלימות פיזית קיצונית¹¹⁸, גם אם הם נראים תמורים. רבים מחכמי ישראל, שהתנגדו לכפיית גט על בעל בדרך ישירה, הציעו לכפות גט על בעל אלים בדרך עקיפה, "בדרך של ברירה", שפירושה שנותנים לבעל ברירה: או שיתן גט לאשתו, או שיענש על התנהגותו האלימה כלפי אשתו ועל התנגדותו לקיים את צו בית-הדין לתת גט לאשתו¹¹⁹, דרך ברירה אחרת שהוצעה: או שהבעל יתן גט לאשתו, או שיוטל עליו תשלום מזונות גבוה¹²⁰. אך גם לפתרון עקיף זה התנגדו מקצת חכמי ישראל, מתוך חשש ל"גט מעושה שלא כדין"¹²¹, כלומר, כפיית גט שלא כדין, שאז הגט פסול, וקיים חשש שהאישה, שהיא בגדר נשואה, תנשא לאדם זר וילדיה יהיו ממזרים.

השאלה הקרדינלית היא: איך נוהגים בתי הדין הרבניים במדינת ישראל הלכה למעשה, כאשר מובא בפניהם של בעל אלים? לא ערכנו מחקר אמפירי בנידון, ולא נוכל לקבוע עמדה חד משמעית בנושא. יחד עם זאת, מעיון בפסקי הדין הרבניים (בעלוניים המתפרסמים ברבים) עולה, שבתי הדין הרבניים אינם נוטים לכפות גט על בעלים אלימים, אלא אם כן מדובר במקרים קיצוניים ביותר¹²². דבר זה קיבל ביטוי באחד מפסקי הדין, שבו ציינו הדיינים¹²³: "יש להחמיר שלא לכופ על הבעל את הגירושין, כדי שלא להיכנס לספק גט מעושה שלא כדין", הסיבה לגישה המחמירה של בתי הדין בנידון נעוצה בעובדה שחלק מהפוסקים הראשונים¹²⁴ והאחרונים¹²⁵ סברו שבענייני גירושין, ובמקום שיש מחלוקת בין חכמי ישראל בדבר כפיית גט, ראוי לנהוג לפי דעת המחמירים. עמדה זו קיבלה ביטוי בדברי הרא"ש¹²⁶: "וכיוון דאיכא פלוגתא דרבנותא למה נכניס ראשנו בין ההרים הגדולים ולעשות גט מעושה שלא כדין ולהתיר אשת איש, וכל המעשה בטענה זו מרבה ממזרים בישראל".

117. שו"ע אה"ע קנד: ג רמ"א; פתחי תשובה קנד: ח; בית שמואל (לר' שמואל מוידסלאב — מאה 17) שו"ע אה"ע עז: א.

118. אוצר הגאונים, כתובות ע, עמ' 191 סעיף תעז החשובות; רמב"ן קב, מובא בבית יוסף, טור אה"ע עד; שו"ת הרשב"א חלק ח, קב.

119. בית יוסף, טור אה"ע ע ד ד"ה "יציא ויתן כתובה"; מהרי"ק (ר' יוסף קולין — מאה 15), מובא ב"דרכי משה", טור אה"ע קנד: טו.

120. רמב"ן קב, מובא בבית יוסף, טור אה"ע עד; פתחי תשובה (לר' צבי הירש איזנשטט — מאה 19), שו"ע אה"ע קנד: ד.

121. שו"ע אה"ע קלד: ד; רשב"א, מובא בבית יוסף, טור אה"ע קלד.

122. פסקי דין סלקטיביים בנושא זה פורטו במקום אחר (פרישטיק, 1989; Frishtik, 1989).

123. פרי"ד (פסק דין רבני), כרך ד, עמ' 303.

124. טור, אה"ע קנד בסוף; שו"ע אה"ע קנד: כא.

125. שו"ת חת"ם סופר, אה"ע קטז.

126. רא"ש, מצוטט בטור אה"ע קנד.

חובות האישה כלפי בעלה ומעמד האישה במשפחה

סוגיה זו נראית כחורגת מנושא דיוננו, אך היא מאפשרת העמקה והבנה רחבה יותר של הנושאים, שהועלו בחיבור, לכן ראוי שנתייחס אליה.

בחברה היהודית-פטריארכלית היה מעמדה של האישה במשפחה נחות מזה של הגבר: מהגבר ציפו שיהיה השליט בבית, כנאמר בתורה¹²⁷ "והוא ימשל בך", ומהאישה ציפו שתהיה הנשלטת ו"עושה רצון בעלה"¹²⁸. על האישה הוטלו תפקידים בבית. תפקידים, שהאישה המודרנית היתה רואה בהם השפלה ואפילו אלימות פסיכולוגית; כגון: "מאכילות אפילו את פיהן (של הבעלים)"¹²⁹, "רוחצת פניו ידיו ורגליו... ועומדת ומשמשת בפני בעלה"¹³⁰, "מהלכת בתאות לבו"¹³¹. כתנ"ך מודגם מקרה קונקרטי של אישה, שנהגה כך כלפי בעלה. המדובר באביגיל, אשת דוד המלך, שעליה נכתב¹³²: "ותקם ותשתחו אפיים ארצה ותאמר (לבעלה דוד) הנה אמתך לשפחה לרחץ רגלי עבדי אדוני". כדי שהנשים יוכלו למלא את תפקידן כמשרתות את בעליהן הן אף שוחררו ממצוות דתיות שונות (כגון: כיבוד הורים, ישיבה בסוכה) ומתפקידים וחובות ציבוריים שונים (כגון: להופיע כעד בבית-הדין, לשמש בתפקיד דיין ועוד)¹³³. זאת ועוד, היו כאלו שסברו שהאישה צריכה לשמש כאובייקט מיני, המספק את תאוותיו המיניות של בעלה, כדברי אחד הגאונים¹³⁴: "וחייבות ליפות עצמן בפני בעליהן כל שנה (=שעה) וכוחלת את עיניה ומבשמת את פיה בכל מיני בשמים כדי שיהיה לבו גם בה ותהיה חביבה עליו כיום כניסתה לחופה". לעומת זאת, בקשריה עם העולם החיצוני נדרש מהאישה שתהיה: "עטופה ומנוודה מכל אדם ותכושה בבית האסורין"¹³⁵.

יתרה מכך, היו בקרב החכמים מי שדרשו מהאישה לחרוק שן גם כשבעלה נהג בה אלימות פיזית. כדברי אחד הגאונים¹³⁶: "וכשנכנס בעלה מן החוץ חייבת האשה לעמד על רגלה ואין לה רשות לישוב עד שישוב בעלה, ואין לה רשות להרים קולה עליו, ואפילו מכה אותה תשתוק כדרך שנשים צנועות עושות". מכאן עולה, שעל אף שהבעל נדרש לכבד את אשתו, לא לנהוג בה בזלזול ובוודאי שלא באלימות, דורשים מהאישה לנהוג ההיפך: להיכנע לבעלה, גם אם אינו נוהג בה כשורה. הדרישה של חכמי ישראל מהבעלים לכבד את נשותיהן, אין בה משום מתן

127. בראשית ג: טו.

128. תנא רבי אליהו פט.

129. אוצר הגאונים, כתובות חכט, עמ' 169.

130. רמב"ם הלכות אישות כא: ד.

131. שם, טו: כ.

132. שמואל א כה: מא.

133. שו"ע יו"ד רמ: יז; ראה גם טיומי, תשמ"א.

134. אוצר הגאונים, שם, עמ' 169-170.

135. עירובים ק, ב; ראה גם, רמב"ם הלכות אישות יג: יא.

136. אוצר הגאונים, שם, עמ' 170.

שוויון לאישה במשפחה, כפי שכתב בעל ה"מנורת המאור"¹³⁷: "אף על פי שהאשה היא בת זוגו של אדם, אל תחשוב לבעלה בעיניה כחבר, אלא כאדון".

לכאורה, יש מעין סתירה בין התיאורים השונים שבהם מצטיירת האישה כגבירה שבעלה חייב לכבדה, לבין התיאורים שבהם נראית האישה כמשרתת יותר מאשר כאישה. היו שניסו לתת הסבר היסטורי לתופעה זו, וטענו שבמהלך השנים השתפר מצבה של האישה היהודיה בחברה ובמשפחה (מישלב, תשמ"ו-מ"ח; רוזן צבי, 1988). דומני, שבמקרה הטוב הסבר זה יכול להיות חלקי בלבד, משום שבאותן תקופות, ולעתים אצל אותם חכמי ישראל, מוצאים עמדות אמביוולנטיות ביחס לאישה. לדוגמה, הרמב"ם ובעל השו"ע דורשים מחד גיסא שבעלים יכבדו את נשותיהם, ומאידך גיסא אינם שוללים את האפשרות שבתנאים מסוימים הם רשאים להכות אותן. הסבר לתופעה, המקובל על רבים בעולם התורני בימינו הוא הסבר פונקציונלי (טיומי, תשמ"א; Meiselman, 1978), שיוסבר כדלהלן.

היהדות רואה בתא המשפחתי גורם ראשון במעלה בחיי העם היהודי (פירון, 1980). לכן עודדו חכמינו את האדם להינשא מוקדם ככל האפשר¹³⁸, והתריסו כנגד מי שמפרקים את התא המשפחתי ומתגרשים¹³⁹. אחת הפונקציות החשובות בחיי המשפחה היא המשכיות הדורות וחינוך הילדים (Murdock, 1949). זו גם עמדת חז"ל, שכתבו¹⁴⁰: "לא נברא העולם אלא לפריה ורבייה", על כל גבר הוטלה החובה לקיים את מצוות פריה ורבייה. כן הוטלה על הגבר¹⁴¹, ולדעת אחרים גם על האישה¹⁴², החובה לתנך את הילדים (ברמן, 1964).

חוקרים מודרניים רבים סבורים, שכדי שהמשפחה תמלא את הפונקציות האלו ביעילות רצוי שהיא תהיה משפחה קומפלימנטרית ולא סימטרית (Lederer & Jackson, 1968; Jackson, 1970), כלומר, שלכל אחד מבני הזוג יהיה תפקיד מוגדר ומדויק, כדי שלא ייכנסו זה לעיסוקיו ולתפקידיו של זה. לאישה, סברו הסוציולוגים, ייעדה החברה תפקיד אקספרסיבי, ולגבר תפקיד אינסטרומנטלי (Slater, 1961; Parsons, 1942). עמדה זו מקבלת ביטוי גם אצל רבים מחכמי ישראל, שייעדו לאישה תפקיד אקספרסיבי בביתה¹⁴³ משום שסברו שתכונותיה מתאימות לתפקיד זה (רחמנות, בישנות, הכנסת אורחים, דעה קלה)¹⁴⁴ ולגבר תפקיד אינסטרומנטלי, בשל תכונותיו (נוטה לשבת בשוק,

137. מנורת המאור, הגר השלישי, כלל ו, ד, ב.

138. יבמות סג, א; בראשית רבה סח.

139. גיטין צ, ב; שו"ע אה"ע קיט: ג.

140. בראשית א: כז-כח; משנה, גיטין ד: ה; יבמות מה, ב; סג, ב; רמב"ם הלכות אישות טו: ב; טור אה"ע א: א-1.

141. קדושין כט, א-ב; ל, א, נזיר כח, ב; סוטה כ, א; ראה גם רמב"ם הלכות תלמוד תורה א: ו; ב: ב; שו"ע יו"ד רמב: י; משנה ברורה רכה: ז.

142. יומא ב, א; ברכות יז, א; שמירת שבת כהלכתה "חינוך למצוות ודיני קטן" פרק לב סעיף ג (מהרורה ראשונה).

143. ברכות יז, א; חולין כב, ב; שבת קיח; יבמות סג, ב; חגיגא ב, א; עירובין ק, ב; סוטה כא; שיר השירים רבה כח, ב; בראשית רבה כא; שמות רבה כח: ג; עיין גם פרישטיק, 1988.

144. ברכות מה; נג, ב; תענית לא; יומא סו, ב; שבת לג, ב; קדושין מט, ב; פ, ב; ב"מ נט; כתובות סה,

דרכו לצאת למלחמה)¹⁴⁵. עמדה זו ביחס לתפקידי הגבר והאישה מקבלת ביטוי בדברי חז"ל¹⁴⁶: "במילי דביתא (בעניני בית) קובעת האישה, במילי דעלמא קובע הבעל", כך שהאחד משלים את השני¹⁴⁷ ומאפשר תפקוד פונקציונלי של התא המשפחתי.

מכאן ברור מדוע דרשו חכמי ישראל בכל הדורות מהבעל לכבד ולציית לאישה, בעיקר במה שנוגע לענייני הבית. עוד בתקופת התורה מצווה הקב"ה את אברהם: "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה"¹⁴⁸. זאת לא בגלל דאגה אישית לאישה ולשוויונה, אלא מתוך דאגה לתא המשפחתי, שהאישה תופסת בו מקום מרכזי. למילוי התפקיד יש השלכות לא רק במישור המשפחתי, אלא גם ובעיקר, במישור הלאומי. חכמינו היו ערים לכך שאישה לא תוכל למלא ביעילות את תפקידיה אם מעמדה במשפחה יהיה נחות, ולכן דרשו מהבעלים לכבד את נשותיהם.

יחד עם זאת, היו חכמי ישראל ערים לעובדה, שעל אף אזהרותיהם יימצאו גברים, שניהגו בנשותיהם שלא כשורה, ישפילו, ואף יכו אותן. במקרים אלו דרשו חכמי ישראל מהגשים לוותר ובלבד, שהתא המשפחתי לא ייהרס. נשים שאינן מציינות ואינן ממלאות את תפקידן ניתן, לדעת חכמים מספר, לרסןן ואף להכותן¹⁴⁹, כדי שיאותו למלא את תפקידן.

מטבע הדברים, עשויה אישה מודרנית לראות בתפקיד הנ"ל, שחכמי ישראל ייעדו לה, תפקיד משפיל שאינה מוכנה לקבלו. חכמי ישראל בתקופה המודרנית, הושפעו מהרווחות החדשות של שוויון האישה והדבר מקבל ביטוי בעמדות חדשניות. בסוגיה זו דנו אחרים (רוזן צבי, 1988; מישלב תשמ"ו-מ"ח) ואין מקום שנרחיב את הדיבור עליה.

סיכום

בספר קהלת¹⁵⁰ כתב שלמה המלך "אין חדש תחת השמש", דומה שאימרה זו נכונה גם ביחס לאלימות גברים כלפי נשותיהם. כפי שעולה מהמאמר, אלימות זו איננה המצאה של המאה העשרים, ובהיסטוריה היהודית, כמו בהיסטוריה של עמים

א; טז, ב; מגילה יד, א; סוטה טו, ב; יבמות מד; פסחים קיא, א; מו"ק ט, ב; ירושלמי, סוטה

ג: ג; ירושלמי, שבת ו: א; ירושלמי, כתובות ה: ו; תוספתא, טהרות ח: א; בראשית רבה מה: ו;

לקוטי אסתר א; אסתר רבה ג.

145. תהליך מה: ד; נירה מה, ב; קדושין ב, ב; בראשית רבה יז: ח; ילקוט שמואל רמז עז;

רמב"ם הלכות אישות יג: א; טור אה"ע עג; ר' שמשון רפאל הירש (מאה 19) לספר ויקרא כג:

מג; ראה גם טיומי, תשמ"ה.

146. בבא מציעא נט, א.

147. תוספתא, קדושין א: א; מלמד התלמידים לר' יעקב אנטולי (מאה 12), פרשת לך לך טו

(מהדורת ליק); ספר אבודרהם, באור תפילות והברכות והלכותיהן, ברכת המצות, שער ג (מהדורת

ירושלים).

148. בראשית כא: יב.

149. בית יוסף, טור אה"ע טקו; רמב"ם הלכות אישות...

150. א: ט.

אחרים, לא חסרו בעלים שחירפו וגידפו את נשותיהם, מנעו מהן הנאות חיים וצרכים אלמנטריים, פגעו בהן פיזית, פצעו אותן וחיבלו בהן, ואף היו מקרים קיצוניים של רצח ככוונה תחילה, כולל רצח מתועב של אישה בהיריון.

באשר להיקף התופעה, לא היום ובוודאי שלא בעבר, אין הערכה מדויקת על היקף התופעה. יחד עם זאת הרושם הוא, שמדובר בתופעה נפוצה, אחרת לא היו חכמי ישראל דנים כה הרבה בסוגיה זו ולא היו מחוקקים חוקים בנידון. מריבוי השאלות והתשובות בתקופת הגאונים והראשונים נראה, כי בתקופתם היתה התופעה נפוצה במיוחד. הסיבות לאלימות יכולות להיות מגוונות, אך נראה, כי למעמדה הנחות של האישה היה משקל כלשהו בהתנהגות כלפיה.

חכמי ישראל, כמו אנשי הרוח בימינו, לא נשאו אדישים לתופעה ודרך כלל הביעו סלידה מבעלים, שפגעו בנשותיהם. חכמי ישראל לא הסתפקו בהצגת עמדה מוסרית בלבד, אלא חוקקו חוקים בתחום הענישה הפלילית, בתחום הפיצויים האזרחיים, לאישה שבעלה חיבל בה, וברני משפחה. מכאן עולה, שהמחוקק העברי דאג לעתים לאישה המוכית אף יותר מהמחוקק המודרני; בעוד שהמחוקק העברי חוקק חוקים הנוגעים ספציפית לאישה מוכית, מסתפק המחוקק המודרני (גם הישראלי) בחקיקה רגילה, העוסקת באלימות של אדם כלפי חברו.

אם להתייחס למצבה של האישה המוכית במדינת ישראל, דומה שלא עמדת חכמי ישראל ולא חקיקת המשפט העברי יכולים לעזור. העמדה המוסרית של חכמי ישראל יכולה להשפיע בעיקר על הסקטור הדתי, אך יש לבדוק אמפירית אם אמנם הבעלים הדתיים אלימים פחות מגברים שאינם דתיים. באשר לחקיקה הפלילית והאזרחית במשפט העברי, היו אמנם מקרים, שבתי־דין הטילו עונשים על בעלים אלימים¹⁵¹, אך היו אלה מקרים בודדים בלבד וספק אם יש לבתי־הדין סמכות להחיל אותם במדינת ישראל. סמכותם העיקרית של בתי־הדין, היא הסמכות לכפות גט על בעל אלים, באמצעות מאסר או בדרך עקיפה, "בדרך הברירה". כאמור, בתי־הדין אינם נוטים להשתמש בסמכות זו מסיבות הלכתיות, אלא אם כן מדובר במקרה חריג ביותר. מכאן עולה, שבמדינת ישראל לא תמצא האישה המוכית עוגן הצלה, לא בבתי־הדין הרבניים ולא בחקיקה העברית.

טוב יעשה המחוקק במדינת ישראל, אם יבדוק את האפשרויות הטמונות במשפט העברי בנושא זה. ייתכן, שניתן לאמץ את עקרונותיו גם במדינת ישראל. כן ראוי, שבתי־הדין הרבניים יבדקו אם לא ראוי להם לנהוג יותר בגמישות בסוגיית כפיית גט על בעלים אלימים, אם בדרך של כפייה ישירה או בדרך של כפייה עקיפה. רבים מחכמי ההלכה בעבר הקלו בנידון¹⁵² וניתן להשתמש בתקדימיהם בשיפוט הרבני בימינו. פעולות חקיקה ושיפוט אלו לא יפתרו, אמנם, את בעיית האלימות כלפי נשים, אך הם יכולים לצמצם אותה, ובכך תבוא ברכה לנשים רבות, הנמצאות במצוקה נפשית ופיזית קשה.

151. צוטט בבג"ץ 602/87 ובבג"ץ 825/86.

152. הראשונים – כגון הרמב"ם; האחרונים – חכמי תימן וכן ר' חיים פרנני, שם.

מקורות

- אלון, מ., המשפט העברי: תולדותיו מקורותיו עקרונותיו, חלק ב. מאגנס, ירושלים, תשל"ג.
אסף, ש., העונשין אחרי חתימת התלמוד. דפוס הפועל הצעיר, תל-אביב, תרפ"ב.
ברמן, א., תולדות החינוך בישראל ובעמים. הוצאת יהושע צ'צ'יק, תל-אביב, 1964.
טייטל, ט.י., "הבח ב"ישראל". מתוך: י. ברוטנברג (עורך): בית ישראל: המשפחה היהודית, כרך ב. נצח, בני-ברק, תשמ"א.
כהנא, י.ו., ספר העגונות: אוסף מקורות עם פירושים בירורים והערות. מוסד הרב קוק, ירושלים, תשי"ד.
מוריס, נ., תולדות החינוך של עם ישראל, ספר שני: ימי הביניים. הוצאת אמנות, תל-אביב, 1964.
מני, א., הקניין באיסלם וב"ישראל, חלק ב. 1953.
פירון, מ., "המשפחה בתפיסה היהודית", י. ברוטנברג (עורך): בית ישראל: המשפחה היהודית. הוצאת נצח, בני-ברק, תשמ"א.
פרישטיק, מ., "אלימות פיזית של הורים לילדיהם בהיסטוריה היהודית ובמשפט העברי", חברה ורווחה: רבעון לעבודה סוציאלית, כרך ט(1), עמ' 45-63, 1988.
פרישטיק, מ., "כפיית גט בהלכה היהודית: אלימות פסיכולוגית של בעלים כלפי נשותיהם כעילה לכפיית גט, במשפחה, 29, 1989.
פרישטיק, מ., סקר היקף תופעת העגונות ועיכובי נשואין בישראל (טרם פורסם).
פרישטיק, מ., "תקנת העגונות בשיפוט הרבני: תמונת מצב", הקדים: עיונים בחקר המשפט העברי וישומו, 2, תשמ"ט.
רוזן צבי, א., "מעמדה של האשה במשפחה בדין העברי", זכויות האדם בישראל: קובץ מאמרים לזכרו של ד"ר חמן שלח ז"ל. גבעתיים, הוצאת האגודה לזכויות האזרח בישראל, 1988.
Davidson, T., "Wifebeating: A Recurring Phenomenon Throughout History", in: M. Ray (ed.), *Battered Women: A Psychosociological Study of Domestic Violence*. Van Norstrand Reinhold, Cincinnati, 1977.
Dobash, R. & Dobash, R., *Violence Against Wives: A Case Against the Patriarchy*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1979.
Frishtik, M., Physical and sexual violence by husbands as a pretext for enforcing divorce in Jewish law. *The Jewish Law Annual* (forthcoming in Vol. IX, 1989).
Gelles, R.J., *Family Violence*. Sage, London, 1979.
Gelles, R.J., *The Violent Home: A Study of Physical Aggression Between Husband and Wife*. Sage, London, 1972.
Goitein, S.D.A., *Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, Vol. 3, Berkeley Press, California, 1978.
Jackson, D., "The Study of the Family", in: N. Ackerman (ed.): *Family Process*. Basic Books, New York, 1970.
Langley, R. & Levy, R.C., *Wifebeating: The Silent Crisis*. E.P. Dutton, New York, 1977.
Lederer, W.S. & Jackson, D., *The Mirage of Marriage*, Norton, New York, 1968.
Martin, O., "Battered Women: Society's Problem", in: R.R. Chapman & R. Geles (eds.), *Victimization of Women*. Sage, London, 1978.
Meiselman, M., *Jewish Woman in Jewish Law*. Yeshiva University Press, New York, 1978.
Moore, O.M. (ed.), *Battered Women*. Sage, London, 1979.
Murdock, G.P., *Social Structure*. Free Press, New York, 1949.
Parsons, T., Age and sex in the social structure. *American Sociological Review*, 7, 1942.
Pleck, E.H., *Domestic Tyranny: The Making of Social Policy Against Family Violence from Colonial Times to the Present*. Oxford University Press, New York, 1987.
Slater, P., Parental role differentiation, *American Journal of Sociology*, 7(3), 1961.